

Forside

Eksamensinformation

HDAK04301E - DAN Litteratur og sundhed: Teoretisk, analytisk og historisk KA - fri hjemmeopgave ind.(16-20) V23

Besvarelsen afleveres af

Andreas Isbrandt Løvenskjold
dks842@alumni.ku.dk

Eksamensadministratorer

NorS Studieadministration
nors-studieadm@hum.ku.dk

Bedømmere

Anders Juhl Rasmussen
Eksaminator
ajr@hum.ku.dk
☎ +4535335416

Besvarelsesinformationer

Antal tegn: 46018

Antal normalsider: 19,2

Tro og love-erklæring: Ja

Angst, eksistens og skabelse

Angstbegrebet i nordisk lyrik

Andreas Isbrandt Løvenskjold

Litteratur og Sundhed

Kandidat i dansk

KØBENHAVNS UNIVERSITET

Indhold

Indledning	2
Angstbegrebet	3
En lyrisk teori?.....	7
Læsning som affektiv erkendelse	8
Læsninger	11
Johannes Ewald, Natte-Tanker	11
Tom Kristensen, Angst	14
Før og efter Kierkegaard	17
Intermezzo	20
Eksistentialets berettigelse	22
Referenceliste.....	24

Indledning

Inden for litteraturforskningen ses der interessante, metodiske nyudviklinger, som jeg anser som gavnlige for dette emneområde, hvor læseren lægger et mere affektivt snit og i højere grad inkluderer sig selv i tekstlæsning. Det tror jeg er tiltrængt, særligt for ikke-litterært skolede læsere. Men det er som om, de narrative former privilegeres til fordel for lyrikken. I hvert fald beskæftiger de fleste teoretikere, som læser litteratur med et sundheds- eller samfundsmæssigt sigte, oftest med narrative former. Men lyrikken kan noget andet end den lineære fortælling. Nogle af de mest kanoniske tematiseringer af angsten i nordisk litteratur, har været gennem lyrikken: Emil Aarestrup, Tom Kristensen, Tove Ditlevsen, og Pär Lagerkvist for bare at nævne nogle få.

Samspillet mellem litteratur- og sundhedsvidenskab er ligeledes et stabilt voksende forskningsfelt. Et relevant genstandsområde i krydset mellem litteratur- og sundhedsvidenskab kunne være angst i kunsten. Angsten har historisk set multiple tilhørsforhold — og derfor også forskelligartede epistemologier — inden for både patologien, psykologien, filosofien og digtekunsten. Kierkegaard beskrev i *Begrebet Angest* (1844) angsten som et eksistentielt vilkår og har historisk set haft afgørende betydning for forståelsen af angsten. I dag har den patologiske definition overvejende tungest betydning i vores forståelse og omgåelse med fænomenet.

Men selvom Kierkegaard ikke har meget at skulle have sagt i moderne medicinsk kontekst, fornemmer jeg, at det eksistentielle perspektiv har legitimitet, når vi bevæger os ind i det tværfaglige felt af angsten og angstens relation til kunstskebelse. Det forhold vil jeg undersøge nærmere i denne opgave.

Jeg vil med det eksistentielle angstbegreb samt en affektiv læsestrategi analysere "Natte-Tanker" af Johannes Ewald og "Angst" af Tom Kristensen. Jeg vil derefter læse digtene overfor hinanden i en bredere refleksion om, hvorvidt det eksistentielle angstbegreb har en berettigelse som moderne, affektivt situeret læser af lyrikken i dag.

Jeg vil desuden diskutere de videnskabsteoretiske styrker og svagheder ved den affektive tilgang.

Mit hovedfokus er på det eksistentielle angstbegreb, og den affektive læsning er tænkt som et metodisk hjælpelag til at åbne teksterne mere op. I næste afsnit vil jeg give en redegørelse for, hvordan angstbegrebet forstås i eksistentiel forstand, derefter hvordan moderne forståelser af begrebet har udviklet sig. Jeg ønsker ikke så meget at teste forskellige angstforståelser anvendt på digte, men snarere det eksistentielle i den særlige kontekst af lyrisk skabelse og læsning. Derfor redegør jeg først og fremmest for det eksistentielle angstbegreb og kun for de andre angstforståelser i den udstrækning, de er anderledes for at give en differentieret forståelse af begrebet. Jeg vil derefter inddrage nogle perspektiver af hhv. Jonathan Culler og Dan Ringgaard med henblik på at forme en affektivt orienteret læsestrategi til lyrik.

Angstbegrebet

Selvom jeg vil arbejde med affektiv læsning, der tager afsæt i mit eget umiddelbare møde med teksterne, har jeg sat en tematisk ramme for mine læsninger: en undersøgelse af angstforståelsen inde i teksterne. Jeg ønsker ikke at gå ind og bevise, hvordan X digt kan bekræfte (min udlægning af) Kierkegaards angstbegreb som "sand". Men vi må dog have en begrebslig afgrænsning, som vi kan kunne zoome ind og ud af teksten og (gen)forhandle vores begrebsforståelse med.

Kierkegaard definerer i *Begrebet Angest* (1844) angsten negativt ift. frygten. Hvor frygten er rettet mod noget, en reel fare, er angsten genstandsløs; angsten er angsten for intet:

I denne tilstand er der Fred og Hvile; men der er paa samme Tid noget Andet, hvilket ikke er Ufred og Strid; thi der er jo Intet at stride med, Hvad er det da? Intet.¹

Kierkegaard forklarer angsten i analogi til arvesynden fra den kristelige tro. Ved syndefaldet, den første synd, er Adam uskyldig. Han har ikke nogen erfaring, der ligger forud for hans overtrædelse; alligevel har han en eller anden idé, ja, er sågar i stand til at forestille sig en (endeløs række af) konsekvens(er). Angsten har den samme ubundne natur som Adams uskyldighed ved

¹ Søren Kierkegaard, *Begrebet Angest* (København: Lindhardt og Ringhof, 2018), 43.

den første synd, hvor Adam og Eva bandlyses fra Edens Have. Derfor taler man også ved Kierkegaard om en "frihedsangst". Angsten forklares altså ikke som en angst for én reel fare, men frygtlignende følelse, der optræder ved frihedens uoverkommelige tomhed i den ofte-citerede formulering:

... det er aldeles forskjelligt fra Frygt og lignende Begreber, der referere sig til noget bestemt, medens Angest er frihedens Virkelighed som Mulighed for Muligheden.²

Angsten betegnes som et eksistentielt grundvilkår, dvs.: Det er et karakteristikum, der knytter sig til bevidstheden og forestillingsevnen selv; angst er en fundamentalt menneskelig egenskab.

Man kan altså ikke leve uden angst eller fjerne den med noget indgreb, men man kan lære at leve med den, og der er løsningen ifølge Kierkegaard mod "dogmatikken", mere specifikt i den kristne tro. Det skal bemærkes, at Kierkegaard ikke tilbyder troen som en nem udvej på problemerne. Man mærker hans pietistiske rødder, og han understreger vigtigheden af en inderlighed i troen: ligesom man heller ikke skal gøre gode gerninger i tro om, at det sikrer en selv en plads i himmeriget, kan man heller ikke købe sig ud af angsten. Man kan grundlæggende ikke leve angstfrit ... men ved at erkende sig som syndig og rette sig mod noget højere (Gud) kan man få retning og mening til at udfylde i den gabende afgrund af frihedens muligheder, som er nedarvet fra Adam.

Frelsen fra angsten vha. den kristne tro er af senere eksistentiale arvtagere (Heidegger, Sartre m.fl.) blevet udvasket. Heideggers angstbegreb er radikalt metafysisk og ikke forstået regionalt inden for én religions forståelsesramme, ligesom den er hos Kierkegaard — Angsten knytter sig til det ved menneskets opfattelse af tiden og dét at være til historien.³ Vi har en bevidsthed om historien og en dødsbevidsthed. Der var et kæmpemæssigt før os, og historien og tiden vil fortsætte uden os.

² Ibid., 44.

³ Poul Lübcke, "Angstbegrebet hos Kierkegaard og Heidegger", *agrippa - psykiatriske tekster* 3, nr. 1 (1980), 10ff.

Heidegger beskriver oplevelsen af at være indlejret i historien som "kastethed". Heideggers begreb om kastethed er sådan set en *a*-religiøs videreførelse — muligvis derfor en ontologisk forfinelse — af det samme princip som Kierkegaards forklaring af dens afsæt i arvesynden. Men lighederne mellem dem er signifikant større end forskellene. For begge er angsten en angst for intet. For Kierkegaard er intet frihedens mulighed og for Heidegger er intet lig med døden — antitesen til væren. For mig at se, er det i begge forståelser fælles, at angsten konstitueret ved den menneskelige bevidsthed, fordi mennesket er i stand til at gøre verden genstand for sin forestilling, men mødet med den genstandsløse i intethed (og døden) er dette uoverkommeligt; derved affødes angsten. Angsten er et fundamentalt vilkår for mennesket.

Denne opfattelse fra Kierkegaards oplæg til angstbegrebet i atten hundredtallet har faktisk forplantet sig — om end i mindre radikal grad — indenfor angstens forskellige epistemologier.

Hos Freuds psykoanalyse anskues angsten ligeledes som noget, vi alle kommer til at opleve i livet. Kierkegaard beskriver angsten som voksende ud af en "slumrende bevidsthed" i barneårene⁴, som angsten derefter udformes fra efter vi bliver mere bevidste, men den er der fra start. I psykoanalysens forståelse ulmer angsten ikke fra begyndelsen, men er alligevel en uundgåelig del af personlighedsudviklingen. Psykoanalysen opererer med flere typer af angst. Freuds første angst-teori beskrev en form for primær-angst, der stammede for traumatet ved det at blive født – på kanten af døden ved indgangen til livet. Denne angst har sine paralleller til den eksistentielle. Derudover beskrev Freud en panikangst, der vokser ud af traumer og af undertrykte eller utilfredsstillende drifter samt seksuelle behov. Psykoanalysen er grundlæggende et studie af jeget, og angst er noget, der destabiliserer jeget. Angsten er ifølge psykoanalyse en oplevelse af opløsning og ambivalens. Moderne psykoanalyse er nuanceret og ser de forskellige angsttyper som i et spektrum, overlappende med hinanden og har ligeledes øje for det eksistentielle samt de psykopatologiske angsttyper.⁵

⁴ Kierkegaard, *Begrebet Angest*, 98.

⁵ Thorkil Sørensen, "Angst i psykoanalytisk belysning", *Psyke & Logos* 14 (1991): 63–65.

Ifølge lægehåndbogen er angst et af de hyppigste fænomener, man som læge møder i almen praksis og beskrevet som noget stort set alle vil opleve i løbet af deres liv i forbindelse med dødsfald, traumatiske oplevelser.⁶ Det er altså alment, men der er mere direkte årsager til angstens ophav. Psykopatologien har indtil flere angsttyper, og angst kan både være sin egen lidelse med en række symptomer — åndenød, hjertebanken, skælven osv. — men angsten selv kan også være et symptom på andre lidelser som bl.a. stærk depression. I moderne medicinsk kontekst har man også en begrebslig distinktion mellem den rationelle frygt og den genstandsløse angst. Men det skal det understreges, at læger i praksis ikke skelner *væsentligt* mellem frygt og angst⁷ som Kierkegaard. Angsten ses nærmere som en mere ekstrem grad af frygt pga. dens *tilsyneladende* ubundne karakter — som derfor potentielt skal behandles vha. terapi og eventuelt psykofarmaka. Angsten forstås som regel som en kemisk ubalance i hjernen i kombination med eventuelle ydre følelsesmæssige og sociale omstændinger. Bemærk den implicite taksonomi i rækkefølgen: Biologisk, psykologisk, social.⁸ For patienten *opleves* angsten muligvis som værende genstandsløs, men der vil inde for det psykopatologiske paradigme som regel være en eller et samspil af årsag(er), og det er op til den sundhedsfaglige behandler at finde den.

Den væsentligste forskel indenfor de forskellige videnskabelige paradigmer ligger implicit, hvad mennesket kan og bør gøre i mødet med angsten. Er angsten patologisk, må den behandles væk. Men angsten som eksistentielt grundvilkår hverken *kan* eller *bør* dét. For Kierkegaard er det at føle angst endda en nødvendig egenskab, der gør os i stand til at foretage etiske beslutninger.⁹ Derudover er der et potentiale i angsten for geniet (og her mærker Kierkegaards romantiske inspiration). Geniet har en anden bevidsthed om skæbnen end normalmennesket, og der hvor "normalmennesket" føler den største angst, vil geniet her i "dette zittrende Moment" være

⁶ Lægehåndbogen, "Angst", 2022, <https://www.sundhed.dk/sundhedsfaglig/laegehaandbogen/psykiatri/symptomer-og-tegn/angst/>.

⁷ Raben Rosenberg, "Psykofarmakologisk behandling af angst", *Psyke & Logos* 14 (1993): 124.

⁸ *Ibid.*, 129.

⁹ Kierkegaard, *Begrebet Angest*, 84.

stærkest. Normalmennesket ængstes i faren, men for geniet anticiperer angsten, og reagerer på den efterfølgende med nye indsigter og en form for visdom.¹⁰ Mod afhandlingens konklusion vendes angsten til at kunne være sjæleligt rensende og endda forløsende.¹¹ Der ligger altså i det eksistentielle angstbegreb nogle produktive implikationer, som der ikke er i den moderne, psykopatologiske forståelse, der anser den som en lidelse.

En lyrisk teori?

Ift. fx narratologien virker lyrikteorien en smule stagneret i forrige århundrede. I *Theory of the Lyric* (2015) stiller den amerikanske litteraturforsker spørgsmålet om, hvordan vi kan forme en lyrikteori til det 21. århundrede. Bogen giver ikke så meget, som titlen kunne antyde, et bud på en sammenhængende lyrisk teori. Snarere giver Culler en oversigt over de forskellige lyrikteorier, der har været gennem historien — samt en dekonstruktion af disse. Han fremhæver bl.a. Hegels begreb om den universelle udsigelseskraft i digtet igennem dens ultimative subjektivisme. Som springbræt til Hegel nævner han indledningsvis også Heidegger, som helt grundlæggende mener, at al lyrik handler om jegets væren i verden.¹² Heidegger afvises dog meget hurtigt grundet hans manglende interesse for genre og form. Men hans perspektiv er alligevel interessant i kontekst af angstbegrebet, for hvis al digtning handler om væren, og mennesket ontologisk er underlagt angst, så er lyrisk kreation og angst nært beslægtede.

Culler nævner også Barbara Smiths lyrikteori, som interesserer sig for lyrikkens genremæssige særlige mellemlads mellem fiktion og non-fiktion. Den lyriske udsigelse er ifl. Smith fiktive imitationer af virkelige talehandlinger. Det lyriske jeg er ligeledes at finde et sted mellem en fiktiv fortæller og forfatterjeget — hverken eller og begge dele på én gang. Han kommer endvidere omkring Austin og Searles semantiske sprogteori om talehandlinger og performativet.¹³

¹⁰ Ibid., 107f.

¹¹ Ibid., 171.

¹² Jonathan Culler, *Theory of the Lyric* (London: Harvard University Press, 2015), 91-93.

¹³ Ibid., 109-131.

Selvom "lyrikken som talehandling" har nogle interessante perspektiver, er det ifl. Culler ikke fyldestgørende, da vi som læsere *ræsonnerer* med noget andet end bare digtets ytringer; vi reagerer på stemninger, følelser, klange og meget mere. Ingen af teorierne er altså gangbare.

Alligevel får han sin dekonstruktion af teorierne fremhævet nogle generelle forhold, som vi kan stille spørgsmål til, når vi arbejder med lyrik, nemlig: forholdet mellem det partikulære og det universelle i digtet, forholdet mellem forfatter- og digterjeget, digterjegets forhold til omverden, de performative aspekter i digtet og afslutningsvis digtets musikalitet.

På det formelle plan er det størrelser som rytme og metrik, lyd og repetition, han fremhæver. Da metrik godt kan være vanskeligt at tale om på moderne lyrik (betydende fra 1950 og frem), kommer Culler med nogle mere generelle, vi kan forstå digtets rytme på. Vi kan undersøge digtets tæthed, fordelingen af travlhed/afslappethed og emfaser gennem digtet.¹⁴ Culler lægger altså op til, at vi skal prøve at tilgå lyrikken mere, som vi ville lytte til musik. Vi skal se digtet som en sanselig begivenhed, vi skal lade os påvirke af: alle de umiddelbare og følelsesmæssige indtryk, der rammer — lade os hengive og forføre af stemningen.¹⁵ Men hvordan gør man dette i praksis?

Læsning som affektiv erkendelse

At læse er at afkode betydning, og det er at se den verden som teksten beskriver, for sig samtidig med at ordene selv materialiserer sig som rytme, klang, og grafik på siden. Alt det skal der til. Den affektive læser vil forstå, i første omgang vil hun forstå hvad der var der ramte hende, hvordan og hvorfor hun knytter sig til tekster. Det er her det begynder. Som en følelsernes opdragelse. Frem for billedet af den læsende, som en dechifreringsmaskine eller fri ånd som svæver over siderne, kan en læser være en hvis krop synker langt ned imellem linjerne, en som er omgivet af teksten.¹⁶

*

¹⁴ Forsøgt oversat fra den måde, Culler bruger "Stress" på i kontekst, bl.a. 132, 136, 141.

¹⁵ Ibid., 349-354.

¹⁶ Dan Ringgaard, *Fra overdrevet* (Aarhus Universitetsforlag, 2023), 271.

Således åbner Dan Ringgaard afsnittet om affektiv læsning i sin seneste bog *Fra overdrevet* (2023). Bogen, som bærer undertitlen *Ureglementerede læsninger*, kommer bevidst ikke med én metode, men fremhæver andres læsninger af litteratur såvel som teori, hvor han mener, at den læsende lykkes med at læse på en personligt involveret måde. Dan Ringgaard lægger op til at kritikeren forsøger at læse mere som en forfatter: sætte sig ind i den skabende stund, sætte sig selv i spil, og gerne visualisere de indtryk, der opstår.¹⁷ Bogen er som udgangspunkt ikke stærkt teoretisk anlagt, men præsenterer nogle generelle læse- og erkendelsesprincipper. Selvom den til tider er yderliggående og svær at følge, er der en gnist og gejst i bogen, som inspirerer mig til at udlede et par metodiske greb. Det handler først og fremmest om at læse stemninger: brud, opløsninger. Vi skal lede efter skandalerne, katastrofepunktet eller: *clinamen* (som det hedder i meteorologien). En rigtig vigtig pointe Ringgaard siger, er også, at "den intellektuelle distance er også bare en stemning". Det er altså ikke fordi vi skal læse ukritisk og fuldstændig glemme kontekst, historisering eller have en teoretisk interesse, men rækkefølgen er måske vendt om; vi læser induktivt og zoomer bagefter ud og processerer de indtryk og erkendelser, vi gjorde os gennem læsningen.

Dan Ringgaard er egentlig ikke ophavsperson for denne tilgang til litteraturlæsning. Forskere som Rita Felski, Toril Moi, som Ringgaard også kommer omkring, kan først og fremmest nævnes. Moiss pointe om at vi altid læser ud fra en stemning er han særligt positivt stemt overfor. Der findes ikke noget neutralt udgangspunkt. Denne pointe er væsentlig for mig at fremhæve, da jeg jo har en begrebslig indgang, og derved jeg er ikke neutral. Men jeg er åben først og fremmest for teksten, og derefter at bruge den som åbning for diskussion. Vi skal på dybt vand, vi skal sætte os selv i spil; det skal føles som om, at der er at der er noget *på spil*, hermed også egen dømmekraft som intellektuel; og det er netop pointen.¹⁸ Felski er han mere kritisk overfor, men det går mere på hendes tendens til at argumentere i stråmænd, når hun kritiserer andre end på hendes evne som kritiker. Men grunden til, at jeg bruger Ringgaards tilgang virker — måske i kraft af måden,

¹⁷ Ibid., 274.

¹⁸ Ibid., 350f.

han skriver på — særligt velegnet til lyrik. Selvom Ringgaard er imod en opskriftbåren tilgang til tekstanalyse og ikke giver en sammenhængende metode, kommer han med nogle ret klare opfordringer e. I afsnittet "Ordskyer", som fortsætter det affektive spor, får han udstedet otte dekretter eller skriveøvelser (i grammatisk imperativ) til læseren hen over kapitlet, som jeg har kondenseret ned i det følgende:

- 1) Kig op, og forestil dig at skyerne er tekster. Kig ned, og forstil(sic!) dig at teksten er en sky. Væn dig til tanken.
- 2) Læs efter det fluktuerende og kolliderende i og omkring teksten, læs efter *clinamen*.
- 3) Læs efter det som strider imod tekstens orden og derfor udgrænses, læs efter tekstens opløsningsmidler.
- 4) Læs efter tekstens excesser, dens skandaler, læs hver linje som en turbulens af ord.
- 5) Stol på din egen frie og ubegrænsede indlevelses- og iagttagelsesevne, og vær ikke bange for at tænke i analogier.
- 6) Læs intensiteter før betydning, og læs omgivelser, atmosfærer, stemninger før handling, fortællere og karakterer.
- 7) Hav altid hele den virkelige og uoverkommelige planet i tankerne når du læser
- 8) Forestil dig at ordene og bogstaverne er skyer, forestil dig at ordskyerne opløser sig, forsvind i den hvide side.¹⁹

Med disse begreber og principper for læsning som baggrund vil jeg uden videre kaste mig ud i læsningerne: lade mig omgive af ordene, lad mig synke ned i teksterne. For at holde min læsninger friske og på lige niveau med teksterne — fri fra en indledende distance — har jeg siden udvælgelsen af digtene ikke genlæst dem. Digtene er udvalgt intuitivt ud fra en umiddelbar fornemmelse for angsttematikken og ikke ud fra en tolkning, jeg har præpareret på forhånd. De følgende læsninger er bramfri udtryk for mit umiddelbare møde med digtene i skrivende stund. Grundet deres korte omfang laver jeg ikke kildehenvisninger, hver gang jeg citerer fra digtene.

¹⁹ Ringgaard, *Fra overdrevet.*, 321-335.

Læsninger

Johannes Ewald, Natte-Tanker

Under mit forarbejde til denne undersøgelse var jeg nysgerrig efter at finde *det første angstdigt*. Johannes Ewald (1743-81) regnes af mange som den første moderne digter i Danmark, og jeg faldt i min research over digtet "Natte-Tanker"²⁰, som er udgivet posthumt. "Angst" forekommer eksplicit, og det var nok til, at jeg ville arbejde med det. Det følgende er mit første intime møde med digtet.

Ved første øjekast ser digtet forventeligt ud for dets datering til slutningen af 1700-tallet. Min indre formalist registrerer: et homostrofisk digt på 6 strofer á 8 verselinjer, konsekvente enderim samt et indledende motto: "I tourn'd the toneful Art / From sound to things from Fancy to the heart"

Et tilsyneladende harmonisk ydre, men allerede halvvejs rammer det mig: Aposiopeseerne — Et brud på ordenen: Første halvdels opbygning gennem sidestillede ledsætninger (anaforerne "Naar" og "Og"): "fredelige Skygge", "slumre trygge" og "Drømme om en bedre Tid", skærer den anticiperede helsætning af. Denne erstattes så af en ny række ledsætninger — nu fulde af mørke: "Naar Trættens Træl er hæs af Skrig / Naar Vold er mæt af Armod's Taarer ..."

Jeg ser det for mig: at ligge i det fredelige slumrestadie inden søvnen, se tankerne, der svæver fredeligt, og pludseligt: Hjem søgelsen — angsten, der kommer krybende i netop denne stund. Jeg fornemmer eller forventer en slags mønster med dette skift over midten af strofen. Det bliver delvis opfyldt, alligevel bliver jeg overrasket hver gang. I 2. strofe optræder vellyst som en kontrasterende følelse for misdæderens anger, og i 3. strofe bombarderer digtet mig med dens kosmologiske, imagistiske følelsesudbrud: "Mosens blege Metoder", "den røde Id som dantser / Bag Nattens frygtelige Flor", som derefter konvergerer i lynhast mod det lille menneske på jorden: "Naar Haaret Kryber — Naar hans Knæ / Blev svagt — Naar Spotteren paakalder / En Gud af Skræk for Løv som faalder / Af Angst for Skyggen af et Træ —"

²⁰ Anvendt udgave: Johannes Ewald, "Natte-Tanker", i *Udvalgte Digte*, udg. (Borgens Forlag, 1999), 116.

Hver strofe er en ny scene, og midtvejs opstår skandaløse brud med ordenen — eller: "Sin underlige Harm(onie)." Jeg føler også en musisk-kropslige dissonans mellem digtets lydlige harmoni, og dets indre skælven. Og selvom digtet er skrevet i en fast metrik, er dens opremsende ledsætninger, der først forløser sig i 8. linje vældigt spændingsopbyggende. Intellektuelt ved jeg, at rimene er en historisk forudsætning, alligevel skaber de i mig som læsende her og nu en form for dissonans. Der er nogle ret bevidste valg i rimene, som går mod deres ellers dogmatiske selvfølgelighed. Jeg bliver ramt af digtets konsekvente formmæssige harmoni versus det indre kaos, dens mangel på stabilitet. På samme tid må jeg bare også — igen som nutidig læser — respektere det kunstneriske og håndværksmæssige snilde, der er nødvendig for, at en sådan komposition overhovedet kan eksistere. Jeg fascineres desuden af fragmenterne i de sidste to strofer — digtets ufuldstændige natur — også selvom *dette* er en lavpraktisk omstændighed, kan jeg ikke lade være med at fantasere. Hvorfor blev det ikke færdiggjort? Digtet står så skarpt hele vejen igennem, så hvordan kan det være, disse få ord mangler: "Hans varme fulde ... / Udbrede Himlene Sig (i) / Hans Sjæl omspænder Soel (...), / Hans Stærke Tank(e) ... / Og nu og da og ... Adspreder ey ..." Fragmenterne underbygger digtets angstfulde natur, som ydergående brud på harmonien, før historien havde tilladt det: det indre pres i selve skabelsen, en rysten på hånden, overvældelse ...

Jeg lægger teksten fra mig for at reflektere lidt, går derefter rundt på NorS-instituttets læsesal, finder Thomas Bredsdorffs forholdsvis nye monografi *Johannes Ewald og frygten for frihed* (2021). Titlens antydning af en art Kierkegaardiansk angsttematik gør mig naturligvis nysgerrig efter at vide, om Bredsdorff behandler "Natte-Tanker", og jeg falder over følgende citat:

"Måske er det en god idé et øjeblik at lægge digtanalysen til side og værdsætte teksten for realisme den *også* rummer, i form af en troværdig gengivelse af, hvordan natten var for datidens mennesker: mørk som bare pokker. Der var ingen gadelygter. Intet at lyse op i naturen uden for landsbyen. Vandreren som befinder sig derude "bag nattens frygtelige flor", er virkelig på herrens mark."²¹

²¹ Thomas Bredsdorff, *Johannes Ewald og frygten for frihed* (Sorø: U Press, 2021), 109.

Jeg spørger mig selv: Hvorfor opstår angsten så ofte i mørket? Det er ikke en konkret frygt, der gemmer sig i mørket, men mørket afmonterer retningsans, fysisk og i forestillingen. Mørket er intet og frihedens grænseløse mulighed. Når Ewald skriver om nattetanker på tværs af rum og forskellige subjekter, så skaber han mulighed, mulighed for forestillingen, for følelser som vellyst såvel som angst.

Det går op for mig, at digtets "Jeg" ikke er hovedsubjektet. Ewald regnes ellers som den første moderne digter, da hans digte som regel har jeget selv i centrum (fremfor Gud eller andet). Jeget virker som en svævende ånd, altseende og etisk vurderende. Det optræder i første gang i 2. for derefter at forsvinde og først komme tilbage i 5.: "Da kommer Glæde til min Slummer / Og salig Vellyst til min Sjæl"

Jeg kommer her til at tænke på Kierkegaard: at angsten både kan være fortærende irrationel som i 3. strofes "Skræk som Løv som falder / Af Angst for Skyggen af et Træ", men angsten kan også være etisk formativ. Angsten er menneskeligt nødvendig. Den er et kompas, den fortæller os om vores skyld, eller også signalerer den til os med kropslige signaler, når vi ikke selv endnu har erkendt det. Og derfor godter jeget sig: "Naar Ærens og naar Guldets Træl / Omvelte sig blant Angst og Kummer". Det er en rettidig angst, der opstår, når den er behøvet.

Johs. Ewalds "Natte-tanker" er først og fremmest et tankernes mulighedsrum. Digtet afbilder stemninger, scener på tværs af alverdens forskellige sind, lader os medleve dem helt tæt på. Den handler først og fremmest om mørket og natten. Der er noget spøgefuldt og lumsk over Ewald, og en vis humor, men angsten er der også, og den forstås i digtet som noget der udspringer fra menneskets indre. Det er ikke en færdigformet angstteori, men digtets grundstemning er angstfuld, og desuden mærker jeg nogle anstrøg og transhistoriske forbindelser til nogle af de tanker, Kierkegaard gjorde sig godt og vel halvfyrdeds år senere.

I næste afsnit vil jeg dykke ned i den angst, som Tom Kristensen afbildede i 1930.

Tom Kristensen, Angst

Da jeg satte mig for at undersøge angstbegrebet i lyrikken, lå Tom Kristensens berømte digt "Angst" fra *Hærværk* (1930)²², som muligvis er et af Kristensens mest ikoniske digte, lige til højrebenet. Det er også efter min mening blandt de bedste digte i dansk litteratur overhovedet. Men det er også et af de mest læste, på gymnasieskolerne, på universiteterne og blandt litterater. Man kunne derfor stille spørgsmålet, om det med denne eksisterende forskning overhovedet er muligt at skrive om digtet på en relevant måde i 2023, eller om det bare skal have lov til at blive nydt af nye såvel som gamle læsere? Jeg kender ikke selv svaret på det spørgsmål. Men jeg er nysgerrig på, om disse nyere affektive indfaldsvinkler kan supplere den nuværende forskning. Det vil jeg i hvert fald forsøge. Men så bliver spørgsmålet: Kan *jeg*, som kender digtet så godt, læse det uden en vis forudindtaget? Jeg må vist begynde et andet sted.

Når jeg erindrer mig første gang, jeg læste Angst-digtet i *Hærværk*, efter jeg havde afsluttet gymnasiet, så hæfter jeg mig ved det indtryk, digtet gjorde på mig. Forbavselsen, den konsekvente voldsomhed, linjerne der ramte som knytnæver. Det føltes så fortættet, men også mystisk. Selvom digtet talte til mig, kan jeg ikke sige at jeg *identificerede* mig med indholdet, jeg vidste ikke rigtig, hvad jeg skulle stille op med det; jeg vidste kun, at jeg var påvirket. Når jeg nu læser det for muligvis halvtredsindstyvende(?) gang, og med fem års litteraturstudier i bagagen, så bliver jeg mere bevidst om, hvad det er for nogle elementer ved teksten. Nervechok — men også en underlig genkendelighed, man fornemmer et autentisk lyrisk jeg, der tyder om et forfatterjeg, der kender angsten personligt. Jeg hæfter mig særligt ved digtets megalomane storladenhed i billederne — og her mener jeg også helt fysisk. Fra første til anden strofe sker der en kolossal, vertikal forskydning. En mental bevægelse: Jeget, der først rejser sig fra sit leje i et hærgen rum med blodige hænder, mod en beskrivelse af angsten kontinentale dimensioner: "Asiatisk i vælde er angsten." Desuden en voldsom auditiv fortættethed med de mange assonanser af A-lyde.

²² Anvendt Udgave: Tom Kristensen, *Hærværk*, Danske Klassikere (DSL & Gyldendal, 2017), 70.

Dan Ringgaard opfordrer til at læse stemning før *betydning*. Men ovenstående linje er måske et eksempel på, hvordan forståelse somme tider også skaber affektiv værdi. For denne linje var for mig lidt af et mysterie første gang, jeg læste digtet, og det er sådan, særligt med unge læsere, at hvis man forstår en linje lidt mindre end andre, vil man typisk springe blot let den over og fokusere på det, der tiltaler. Og det er der ikke noget galt i. Men efter jeg fik et mere litterært sprog og forstod linjen som en slags størrelsessammenligning, der skaber en metonymisk forbindelse mellem angsten som individuelt, abstrakt koncept til helt kontinents vældige fylde, begyndte jeg at holde mere og mere af den. På samme måde er der et element af den samme umiddelbare forbløffelse over linjerne, som da jeg læste digtet for første gang ... et "hvordan finder man på dét", en sådan linje? Min bjergtagelse opstår i kombination med en førbevidst inderlig forbindelse til digtet og i konfrontationen med digterens formmæssige virtuositet.

Digtet har en helt konsekvent metrisk struktur, hvor hver af de 4-linjede strofer består af hhv. 10 og 9 stavelser spejlet af igen 2 verselinjer á 10 og 9 stavelser med enderim passende til foregående linje med samme antal. Metrikken er helt konsekvent bortset fra i sidste strofe, hvor tredje linje også er 9 stavelser. Der er en stavelse "for lidt" — men dét er den adækvate mængde stavelser til subtilt at underbygge den bevægelse i teksten. For hos Kristensen er intet tilfældigt; alt er bevidst. Netop linjen: "mod opbrud som ramte alverden" er selv et brud på digtets interne orden. Jeg er overbevist om, at sådan nogle subtile detaljer bl.a. er med til at give det så meget slagkraft — også på et rent ubevist (eller: *før*-bevidst!), musikalsk niveau.

Tom Kristensen var en intellektuel forfatter. Digtets grundstemning er angstfuld, og man mærker angsten, overvældelsen, men der er også en distance. Og jeg tror digtets kvalitet netop består i dets sofistikerede balanceren med dette forhold mellem de voldsomme følelser og så den køligt kalkulerede metrik, der hvorfra disse kanoniske vers udsendes. Men den distance, der er i digtet skal ikke forveksles med tom billedgymnastik. Jeg synes, at distancen udtrykker noget fundamentalt ved Angsten. Jeg kommer til at tænke på Kierkegaard-citatet: "Angest er *en*

sympathetisk Antipathie og en antipathetisk Sympathie."²³ Angsten er en respons: apati, distance, og handlingslammelse er alle udtryksformer for samme. I psykoanalysen og i moderne psykopatologi forstår man ligeledes angsten som en regressiv tilstand, og at apati og handlingslammelse ligeledes kan være angstresponsen. Dét indkapsler digtet; angstens grundstemning kan mærkes kropsligt uagtet begrebsdannelse. Hos Kristensen oplever jeg angsten virker som et vilkår for livet. Frygt er en direkte respons på en direkte trussel; angsten er mennesket, der responderer på den bestandige konfrontation at eksistere i verden.

Angsten føles som en konstant, den har altid været der, så vokser den som bevidstheden om ens væren i verden begynder at tage form: "Den er Modnet med umodne Aar". Angsten affødes i tomheden, jeget forsøger at udfylde den med vold og undergangsforestillinger: Digtekunsten. Men der gives ingen håndsrækning, ingen udvej gennem en kristen dogmatik. Det er en afgudelig verden. Derfor må angsten "... forløses i Længsel / og i Syner af Rædsel og Nød."

Det sproglige overskud: Ofte finder jeg mig selv søge tilbage til Kristensens skandaløse skønhed. Jeg ser digterjeget i mødet med modernitetens ideologiske ørken, og i vores afkoblede senmoderne, postfaktuelle, neoliberalistiske tidsalder, forbinder jeg mig affektivt på tværs af tiden med disse snart hundrede årige gamle vers. Digtets opbrudssæstetik viser mig, at der alligevel er en stabilitet i verden, evnen til at rammes. Med angsten som følgesvend og i mødet med en brutal verden er kunsten det eneste ophøjede. Digtet er en slags performance, der interaktivt lader læseren opleve digteren omfavne angsten med hele dens frygtelige væsen med ordene:

Jeg har længtes mod brændende Byer
og mod Menneskeracer paa Flugt,
mod Opbrud, som ramte Alverden,
og et Jordskælv, som kaldtes Guds Tugt.

*

²³ Kierkegaard, *Begrebet Angest*, 44.

Før og efter Kierkegaard

Kunne man hævde, at disse to digte demonstrerer, at der i angstbegrebet i nordisk lyrik var et før og et efter Kierkegaards angstbegreb? Både og. Tydeligst er der et efter. De mest betydningsfulde eksempler kommer op igennem det 20. århundred med Pär Lagerkvist, Tove Ditlevsen, Inger Christensen og hereticanerne. Hos Pär Lagerkvist er det en mere indadvendt, kropslig, naturpræget og lidt mindre voldsom stil end fx Kristensens stil, om end stadig ekspressiv: "Ångest, Ångest är min arvedel, / min strupes sår, / mitt hjärtas skri i världen. / Nu styvnar löddrig sky"²⁴. Lagerkvist tilføjer et deterministisk lag, som peger bagud mod skæbnebegrebet såvel som naturalistiske forestillinger. Som angstbegrebet sidenhen er blevet videreudviklet af psykoanalysen og psykopatologien har den også sneget sig ind i litteraturen. Anders Juhl Rasmussen beskriver bl.a., hvordan Ditlevsen veksler mellem en eksistentiel forståelse som Kierkegaards og en mere freudiansk forståelse, hvor terapien er nødvendig.²⁵ Hos hereticanerne og modernisterne efter 2. verdenskrig mærker man traumerne, den manglende ideologiske sammenhængskraft og bevidstheden om den totale udslættelse som en ydre faktor, der giver føde til angsten, men konsekvenserne har stadig ubundethed som hos Kierkegaard, og angsten forstås forsat som fundamentalt for det at være til. Der er altid noget, der peger tilbage. Kierkegaards afhandling fra 1844 er det, der skaber den grundlæggende forståelse, som de andre bygger videre på med angsten som modsætning til frygten og angsten som værende et menneskeligt grundvilkår.

Den vigtigste afstikker er formentlig Emil Aarestrups digt "Angst", der udkom få år inden *Begrebet Angst*, som Kierkegaard var så at begejstret for, at han skrev en boglang anmeldelse heraf. Jeg ville gerne finde det tidligste eksempel, og derved landede jeg på Ewalds "Natte-Tanker". Aarestrup og Ewald særtilfælde, der kommer *før* Kierkegaard. Men Aarestrups angstforståelse

²⁴ Pär Lagerkvist, *Ångest* (Stockholm: Albert Bonniers Forlag, 1916), 6.

²⁵ Anders Juhl Rasmussen, "Tove Ditlevsens sene forfatterskab", i *Angst i dansk litteratur*, (Aarhus Universitetsforlag, 2023), 190f.

adskiller sig i min optik fra Kierkegaards. Digtet skildrer for mig at se en art separationsangst ved adskillelsen af to mennesker. Lægen Aarestrup præsenterer desuden den måske første lyriske præsentation af døden som et muligt absolut, hvilket i sig selv er et rigtig spændende forhold, men til en anden undersøgelse. Men angsten i digtet er for mig at se "udløst" af en tilsyneladende logisk årsag, som så for jeget har u håndgribelige følger, deraf angstfølelse. Men det er sådan set inden for en moderne psykopatologisk forståelsesramme en realistisk årsagsforklaring til angst — den kommer ved voldsomme og traumatiske begivenheder. Jeg mener ikke, at der her er den samme *væsenforskel* fra angst og frygt hos Aarestrup.

Hold fastere omkring mig
Med dine runde Arme;
Hold fast, imens dit Hjerte
Endnu har Blod og Varme.

Om lidt, saa er vi skilt ad,
Som Bærrene paa Hækken;
Om lidt, er vi forsvundne,
Som Boblerne i Bækken.²⁶

Det er der derimod — hos Kristensen først og fremmest — men faktisk også hos Ewald. Det skal også bemærkes, at Ewalds digt ikke er et stykke *rendyrket angstlyrik*, hvis man overhovedet kan tale om det. Det er det digt, som overordnet arbejder med stemninger og rum. Angsten er en af de her gennemgående stemninger. Jeg vil ikke gå helt lige så langt som Thomas Bredsdorff gør i sin monografi og sige, at Ewald *foregriber* både Kierkegaards angstbegreb og, i øvrigt, Freuds begreb om det ubevidste.²⁷ Men der er træk ved den, som ligner den eksistentielle forståelse. Hos Ewald har vi udover den generelle angstfulde stemning en eksplicit konfrontatorisk angst. Den hjemsøger forbryderen og spotteren, den antænder samvittighed. Ved formuleringen "Angst for Skyggen af et Træ" er der den sproglige konstruktion, som kendetegner frygten — tillagt et subtilt ironisk lag fra Ewald. Men det, der frygtes, er ikke rigtigt *noget*. Angstens oprindelse gives

²⁶ Emil Aarestrup, "Angst", i *Emil Aarestrups samlede skrifter* (C. A. Reitzel, 1976), 221.

²⁷ Bredsdorff, *Johannes Ewald og frygten for friheden*, 112.

der ikke en forklaring på, men det faktum, at angsten optræder på forskellige vilkår, hos forskellige subjekter på tværs af rum, peger i retningen af en universel menneskelig opfattelse af begrebet. I begge tilfælde præsenterer digtet ydre årsager, som fremprovokerer angsten, men angsten synes at udspringe af en indre automatrespons fra subjekterne selv — muligvis som udtryk for erkendelse af synd. Angsten har et gudfrygtigt afsæt.

Hos Tom Kristensen er manglen på det guddommelige den tekstligt udløsende faktor for angsten. Man mærker hos Kristensen tydeligt et *efter* Kierkegaard. Angsten er uagtet et eksistentielt grundvilkår. Men man kunne sammenligne dele af Kristensens angstforståelse med Heideggers, som han er nogenlunde samtidig med. For Heidegger er angsten ultimativt et betydningsstab. Alle vores tanker og handlinger har en intentionalitet eller retning. . Verden er forudsætningen for at vi kan rette en intentionalitet mod noget. Angsten har ingen væren i verden, den er *intet* og, det kan vi ikke rette nogen vilje eller intention efter. I angsten mærker vi verden opløse sig foran os.²⁸ Det er dét, Tom Kristensens Angst-digt afbilder gennem katastrofer, brændende byer og jordskælv, som kaldtes (i præteritum) Guds tugt.

På det formelle plan har Kristensen nærmest en strammere formfuldhed end den hos Ewald. Det er bemærkelsesværdigt, fordi metrikken og rimformen ikke havde samme historiske selvfølgelighed i det 20. århundrede. Hos Ewald havde der endnu kommet nogen Rimbaud og besluttet, at man kunne skrive på frivers. I 1930 var derimod skrevet talrige eksempler på eksperimenterende og avantgarde lyrik, som gjorde op med lyrikkens konventioner. Men for Kristensen var metrikken, rytmen og rimene et bevidst valg og en fortsat selvfølgelighed. Den lader ham benytte form til at omforme sin angst-tilstand og gøre den genstand, give den en vilje og en intentionalitet, slynge den ud i verdensrummet. Selvom digtet er dystert, er der også en forløsning af en art. Det er digtningen selv. Her kan vi godt tænke i analogi til den måde, Kierkegaard anser kristendommen som forløsende til angst. Troen kan ikke befri os for angsten,

²⁸ Lübcke, "Angstbegrebet hos Kierkegaard og Heidegger", 31-33.

vi kan ikke ty til den som en medicin. På samme måde er skrivningen ikke noget vi udfylder tomheden med for at få det bedre. Skabelsen er opbyggelsen af en ny indre verden, og formmæssig forfinelse skaber retning. Der er noget smukt og paradoksalt over det. Digtningen springer ud af angst, angsten formes i digtet, og deres syntese udløser en sær katarsis ... Derfor finder jeg også mig selv søge tilbage til det.

Intermezzo

Inden jeg redder trådene sammen og besvarer spørgsmålet om det eksistentielle angstbegrebs aktualitet, vil jeg lige zoome ud og reflektere over, hvordan jeg oplevede den affektive tilgang i praksis samt over nogle af de analytiske valg, jeg gjorde i læsningerne.

Jeg synes, at de litteraturteoretiske nyudviklinger, vi ser med affektstudier, postkritikken osv. er spændende at følge. Jeg kan godt lide deres opfordring til ærlighed og transparens. For egentlig tror jeg, at vi altid læser litteratur fra et affektivt udgangspunkt. Det ved jeg, at jeg selv gør. Jeg vil så også indvende, at jeg sjældent er i tvivl, om en læser, er begejstret eller ej — uagtet hvilken skole, de er. Så den kritik, forskere som Ringgaard og særligt Felski²⁹ retter mod litteraturforskningen, at den i almindelighed er kedelig og uden passion, er i min optik ikke helt berettiget. Ringgaard bruger lidt mere humoristisk metaforen med kritikeren som en mekaniker, der skal reparere maskineriet (teksten).³⁰ Men det *kan* være befriende ikke at skulle gøre sig en masse omstændige, retoriske manøvre i vores akademiske bearbejdelse for at skabe illusionen af en objektiv distance, som vi godt ved ikke er der. Der er noget forfriskende i bare at lade de følelser og umiddelbare tanker, der rammer mig, mens jeg læser, være gode nok til papiret. Det føles også en smule blufærdigt, men det kan måske i sig selv være gavnligt.

²⁹ Bl.a. i: Rita Felski, *Limits of Critique* (The University of Chicago Press, 2015).

³⁰ Ringgaard, *Fra overdrevet*, 321.

Min største indvending mod denne form for læsning er, at det i min optik hverken er en reel teori eller metode. Uden angstbegrebet som filosofisk indgangsvinkel havde mine læsninger været meget korte og uden retning. Jeg har bevidst benyttet ord som "tilgang", "læsestrategi", og "principper", da jeg synes, det indkapsler, hvad det affektive egentlig *gør* i praksis. Det affektive er en antænder og et forståelsesmæssigt udgangspunkt, hvorfra vi kan begynde. Men en egentlig teori er det ikke. Rita Felskis fire hovedbegreber recognition, enchantment, knowledge og chock,³¹ omsættes muligvis bedre i praksis. Men det er også begreber, der i min optik egner sig bedst til narrativ prosa, hvilket Rita Felski også læser mest — hvad hun også er blevet kritiseret for. Her blev jeg mere inspireret af Ringgaards tanker om det affektive — læse hver linje som en skandale. Lyrikken er modsætningsfuld, den handler ikke om at blive genkendt eller identificeret. Men så meget, som jeg bliver inspireret af at læse fx Dan Ringgaards *Fra Overdrevet*, føler jeg mig på bar bund, når jeg skal omsætte det i praksis — hvilket kan være sundt. Men af samme årsag måtte jeg fortsat trække på mine gammel-skole analyseredskaber i digtene. Hvis man har tilgangen, at man kan trække på alt, men bare vender rækkefølgen og involverer sig selv mere som et subjekt i ens læsning, er det kun forfriskende. Det er bare vigtigt, at vi ikke smider de gamle værktøjer på porten, fordi der er kommet noget nyt og smart. Men at det affektive som princip eller temperament kan tilføje en ekstra dimension til læsningen, der gør analysen mere levende og nærværende, er jeg helt enig i. Jeg fik da også nogle overraskelser over mig selv, da jeg kastede mig ud i den. Jeg havde betydeligt lettere ved at holde den affektive jordforbindelse i læsningen af Ewald. Jeg havde en forventning om, at jeg i højere ville være distanceret til Ewald og en mere involveret tilgang til Kristensen. Forventningen havde hovedsagelig to faktorer i sig. For det første regnede jeg med, at "Natte-Tankers" betydelige ældre datering, ville gøre min læsning afkoblet, at det ville kræve en del intellektualisering for overhovedet at vide, hvordan jeg skulle gribe digtet an. For det andet holder jeg meget af Kristensens Angst-digt, og frygtede

³¹ Se fx: Rita Felski, *Uses of Literature* (Blackwell, 2008).

derfor, at min læsning under affektens legitimitet kunne hænde at glide ud i endeløst sværmeri. Det viste sig værende omvendt. Det forhold, at jeg min læsning nu, var min første virkelige nærlæsning af "Natte-Tanker" gjorde mødet friskt, jeg oplevede at indtrykkene gled fra følelse til skrift ret gnidningsfrit. Jeg har også lært Ewald bedre at kende, og må virkelig anerkende ham for hans evne til bare at fremskrive stemning, det strømmer rent igennem ham.

Mit nære kendskab til Kristensens digt har muligvis lagret det et andet sted i min bevidsthed. Desuden er det meget sigende, at intellektualiseringen var mere nødvendig for at tilgå Kristensen. Oplevelsen af at får rykket til mine egne forventninger gav nogle i virkeligheden ret signifikante indsigter ved digtene selv. Dét er en indsigt, jeg muligvis ikke havde fået foruden den ureglerede, personlige involvering.

Eksistentialets berettigelse

Har det eksistentielle angstbegreb stadig en plads i 2023? Det kommer nok an på, hvem man spørger. Siden det moderne gennembrud og op til vor tid er det hovedsageligt den positivistiske, der dikterer den almene opfattelse. Psykiateren Raben Rosenberg, som har beskæftiget sig med angsten og psykiatriens historie, mener der kan være noget gavnligt i ikke kun at diagnosticere ud fra et skema, huske på at angst er en almen følelse. Men han understreger i højere grad, at vi ikke må kludre humanismen og filosofien ind så den blænder for videnskaben: at sognepræster bl.a. skal have et kendskab til psykiatrien, og at de lærer at skelne deres egen angstforståelse overfor den psykopatologiske angst for dermed ikke at underkende den eventuelle nødvendighed af medicinsk intervention på en suicidal borger.³² Rosenberg hører endda til den blødere del af spektret af psykiatere Det er klart, at intervention, indlæggelse og psykofarmaka kan være nødvendigt. I de helt grelle tilfælde er det eksistentielle utilstrækkeligt. Men jeg ville ikke undvære perspektivet. Kunne man også spørge omvendt: Er det ikke lige så væsentligt, at læger

³² Raben Rosenberg, "Teoretisk psykopatologi", i *Psykiatriens grundlag: Historie, filosofi og videnskab* (Århus: Aarhus Universitetsforlag, 2016), 224.

og psykiatere, dem, som ordinerer disse hverken risiko- eller bivirkningsfrie psykofarmaka, får en differentieret forståelse af *deres* angstbegreb, så vi begrænser brugen af dem til det strengt nødvendige? Hvis angsten er et menneskeligt eksistentiale, er vi også mindre alene, selvom udformningen og håndteringen er forskellig for hvert individ. Eksistentialismen normaliserer uden at udvande angsten eller underkende lidelsen. Den bearbejder den ufattelige virkelighed, at vi er til. Det er en forståelse, der er værd at lære for alle — borgere såvel som sundhedspersonale. Og denne forståelse kan bl.a. opnås via litteraturen og efter min overbevisning særligt digtningen pga. dens aktive modstand mod lineær erkendelse. Selvom lyrikken kan være vanskelig at læse, er den fortsat vigtig at læse i alle dens afskygninger og historiske tider. Den er i sit væsen modsætningsfyldt, afvigende fra normalsproget, fra fastholdelse og umiddelbar anvendelse. Men det er måske også derfor, den er så god til at fremskrive et så vanskeligt (om end: fundamentalt!): angsten, det umådelige forhold at vi er til. Når vi som mennesker, der ifølge sundhedsvæsenet også alle kommer til at opleve angsten indtræde i vores liv, hvem skal så gribe det an? Hvor patienten i systemet behandles, handler mennesket. Eksistentialismen tilbyder muligheden for handling. Og det kan vi gøre gennem kunsten. Skabelsen udspringer i mange tilfælde fra et førbevidst fundamentalt og decideret angstfuldt sted. Hvis vi forstår, at angsten er en fundamental del af os, kan vi lære af den. Angsten melder sig som følelse, når vi intellektuelt ikke kan finde vejen. Den kan være grum og hæmmende, men også livsnødvendig. Det forhold lå som en selvfølge for både Tom Kristensen, som den gjorde helt tilbage til Johannes Ewald. Jeg valgte at læse digte af Ewald og Kristensen, fordi de er kanoniske navne, som tegner en bred historisk linje med cirka lige afstand i tid fra Kierkegaard, og som stadig bliver læst og forsket i. Der findes selvfølgelig en vældig samtids-litteratur, hvor angstforståelsen er opdateret til et psykiatrisk informeret samfund og ydre omstændigheder som psykofarmaka er en del af den indre oplevelse. Men jeg ville også bevise, at historisk forskydning ikke nødvendigvis udvander litterær aktualitet. Forskydningen kan endda være med til at fremhæve den. Når jeg læser digtene af læser Ewald eller Kristensen er den affektive respons og umiddelbare begejstring så aktuel og presserende, som noget kan være.

Referenceliste

- Bredsdorff, Thomas. *Johannes Ewald og frygten for frihed*. Sorø: U Press, 2021.
- Culler, Jonathan. *Theory of the Lyric*. London: Harvard University Press, 2015.
- Ewald, Johannes. "Natte-Tanker". I *Udvalgte Digte*, Udg. af Ester Kielberg og Kim Ravn., 116. Borgens Forlag, 1999.
- Felski, Rita. *Limits of Critique*. The University of Chicago Press, 2015.
- — —. *Uses of Literature*. Blackwell, 2008.
- Kierkegaard, Søren. *Begrebet Angest*. København: Lindhardt og Ringhof, 2018.
- Kristensen, Tom. *Hærværk*. Danske Klassiere. DSL & Gyldendal, 2017.
- Lagerkvist, Pär. *Ångest*. Stockholm: Albert Bonniers Forlag, 1916.
- Lübcke, Poul. "Angstbegrebet hos Kierkegaard og Heidegger". *agrippa - psykiatriske tekster* 3, nr. 1 (1980): 5–33.
- Lægehåndbogen. "Angst", 2022.
<https://www.sundhed.dk/sundhedsfaglig/laegehaandbogen/psykiatri/symptomer-og-tegn/angst/>.
- Rasmussen, Anders juhl. "Tove Ditlevsens sene forfatterskab". I *Angst i dansk litteratur*, redigeret af Markus Floris Christensen og Anders Ehlers Dam, 189–207. Aarhus Universitetsforlag, 2023.
- Ringgaard, Dan. *Fra overdrevet*. Aarhus Universitetsforlag, 2023.
- Rosenberg, Raben. "Psykofarmakologisk behandling af angst". *Psyke & Logos* 14 (1993): 122–43.
- — —. "Teoretisk psykopatologi". I *Psykiatriens grundlag: Historie, filosofi og videnskab*, 215–35. Århus: Aarhus Universitetsforlag, 2016.
- Sørensen, Thorkil. "Angst i psykoanalytisk belysning". *Psyke & Logos* 14 (1991): 63–73.
- Aarestrup, Emil. "Angst". I *Emil Aarestrups samlede skrifter*, 221. C. A. Reitzel, 1976.